1919-1923

CUMHURİYET

Kuruluş Öyküsü

AHMET KUYAŞ

Tekno Şirketler Grubu katkılarıyla

#tarih

TEKNO

1919-1923
CUMHURİYET
Kuruluş Öykusü

AHMET KUYAŞ

#tarih

SUNUŞ

İlk meclisin milletvekilleri Milli Mücadele döneminde Ankara'daki Meclis binasının balkonunda, *1921*

Bir azınlığın fikri olarak doğdu, zaferin getirdiği ortamda gerçeğe dönüştü

Başta kimsenin aklında saltanatı kaldırmak yoktu. Ama İstanbul-Ankara arasındaki meşruluk kavgasında terazi gittikçe Ankara'dan yana bastı. Sultan, hanedanı kurtaracak fırsatları kaçırırken Mustafa Kemal her fırsatı kullandı.

Yönetici seçkin çevrelerde ilk kez 1916 yılının Şubat ayında sözü edilmeye başlayan cumhuriyet, siyasal gündemimize, lehinde ve aleyhinde söylenen birçok şeyle birlikte Erzurum'da, 1919 Temmuzunda girdi. O sıralarda küçük bir azınlığın tercihi olan cumhuriyet fikri, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı 1920 Nisanına kadar bu özelliğini sürdürdü. Mustafa Kemal Paşa'nın 1922'deki zafere kadar Millî Mücadele'nin hem siyasal hem de askerî önderi olarak kalabilmesi, taraftarlarının sayısını arttırırken, cumhuriyet fikrini benimseyenlerin de çoğalmasını sağladı. Ancak cumhuriyet yönetimine geçebilmek için bu da yetersizdi. 1923 yılının Nisan ayında çıkan bir dizi karar ve kanun, bu fikri benimsemiş olanların, ya da söz konusu fikre hâlâ yabancı olsalar da, Mustafa Kemal Paşa'yı körü körüne desteklemeye hazır olanların Meclis'te çoğunluğu ele geçirmelerini sağladı. 1923 seçimleri sonuçlandığında, Cumhuriyet'in ilânı artık bir an meselesi olmuştu.

Bu kitapçıkta, cumhuriyeti isteyenlerle, meşruti bir rejim olarak da olsa saltanatın devamını isteyenler arasında 1919'da başlayıp, 1923'e kadar süren siyasi mücadelenin aşamaları anlatılıyor.

Cumhuriyet'e gidişin öyküsü (1919-1923)

"En sevinçli günü, hâlâ gözlerimin önündedir. Çanakkale zaferini haber aldığımız an... Sevinçten kendinden geçer gibi olmuştu. Hiç unutmam. Yatak odasında idik; «Hayriye... Öyle planlarımız var ki... Ah, şu harbi kazandığımız gün, bilsen ne olacak... Cihangir büyük bir Türk devleti kurulduğunu göreceğiz ve Türk milleti hak ettiği tam hürriyetine kavuşacak... İnkılâplar yürüyecek, tâ cumhuriyete kadar...» diyordu".

Olaylar, büyük olasılıkla, Talât Paşa'nın eşi Hayriye Hanım'ın belleğinde ufak bir yanlışla kalmış. O günlerde henüz İçişleri Bakanı olan Talât Bey'in bu sözleri, ya Kutü'l-Amare zaferinin (29 Nisan 1916) üzerine, ya da Çanakkale'deki kesin zaferden, yani son İngiliz birliklerinin Gelibolu'dan ayrılmasından (9 Ocak 1916) üç haftayı aşkın bir süre sonra söylenmiş olabilir. Yanılgı her zaman mümkün tabii; ama Talât Paşa'nın 1 Şubat 1916'dan, yani Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin intiharından önce cumhuriyetten söz etmiş olması pek akla yatkın gözükmüyor.

II. Meşrutiyet'te cumhuriyetçilik

II. Meşrutiyet döneminde, Osmanlı-Türk seçkinleri arasında, kuşkusuz, cumhuriyetle yönetilmek isteyenler vardı. Bunun, Fransız kültürüne yakın ve Fransız Devrimi'nin gölgesinde yetişmiş, bu yüzden de ilk devrimci örgütünü bu devrimin yüzüncü yıldönümünde kurmuş bir nesil için çok ütopyacı bir istek olduğu söylenemez. Ancak, bu tür bir siyasal tercihi olanların sayısının çok olmadığı kesindir. Bir kere Fransa, Osmanlı modernleşmesinin esin kaynağı olan Batı dünyasındaki, kısa süren Portekiz örneğini saymazsak, tek cumhuriyetti. Yani cumhuriyet hiç de evrensel bir model olarak gözükmüyordu. Kaldı ki, çok saygı duyulan ve Sultan II. Abdülhamit'in mutlak yönetimine son verildikten sonra tekrar yakın ilişkiler kurmaya çalışılan bir de İngiltere örneği vardı. Üstelik, parlamentarizmin anavatanının, çeşitli ayrılıkçılar karşısında Osmanlı hanedanı çevresinde bir Osmanlı kimliği oluşturmaya çalışan seçkinler açısından çok daha iyi bir model teşkil etmesi söz konusuydu. Osmanlılar için, çift kimlikliliğe olanak tanıyan "Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı" örneği, hanedan milliyetçiliği açısından Avusturya-Macaristan ve Rusya İmparatorlukları'na oranla daha çekiciydi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çoğunlukta olduğu ilk Meclis'in 1909'da yaptığı anayasa değişiklikleri de, İngiliz ya da İskandinav usulü, yani "hükümdarın hüküm sürdüğü, ama hükümet etmediği" bir parla-

Halk, Meşrutiyet'in 1908'de ilanından sonra 17 Aralık'ta açılan Meclis-i Mebusan'ın önünde toplanmış, merasimi seyrediyor.

menter monarşi çıkarmıştı ortaya. Bütün güç Meclis-i Mebûsân'daydı. Anayasaya göre tek kanun koyucu olan bu meclisi padişahın dağıtması mümkün değildi. Gerçi daha sonra yapılan anayasa değişiklikleriyle hükümdara bu hak tanınmış, ama meclisin dağıtılmasından itibaren dört ay içerisinde seçim yapılarak yeni bir meclisin oluşması öngörülmüştü. Ayrıca Osmanlı padişahı, tahta çıktığında, anayasaya sadık kalacağına dair yemin etmek zorundaydı. Kısacası, Osmanlı Devleti artık seçilmişlerin yönettiği bir devletti ve bu durumun bozulmasına neden olabilecek, dolayısıyla da Osmanlı hanedanından vazgeçilmesini gerektirecek herhangi bir tehlike gözükmüyordu.

Ne var ki, meşrutiyetten yana olmalarına karşın, bu tür bir meşrutî monarşiden memnun olmayanlar da vardı. Bu çevrelere göre Osmanlı sultanı, Batı ve Kuzey Avrupa'daki hükümdarlar gibi simgeselliğiyle öne çıkan, herhangi bir yönetsel yaptırım gücü olmayan bir devlet başkanı olamazdı. Osmanlı Devleti, Osmanlı hanedanı çevresinde oluşmuş bir devletti, bu yüzden de Osmanlı hükümdarının, Alman imparatoru gibi, iktidarda önemli bir yeri olması gerekirdi. 31 Mart İsyanı'nın çıkmasında etkin rolü olan bu çevreler, 1911 yılının sonlarına doğru Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı kurduklarında, anayasayı bu yönde değiştirmeye ilişkin açıkça bir şey söylememekle birlikte, Kanun-ı Esâsî'nin bu noktaya ilişkin maddelerini değiştirmek istediklerini parti programlarına dahil etmişlerdi. Kurucu başkanları Mehmet Ferit Paşa'nın hanedan damadı olması ise, hayli düşündürücüydü.

Mehmet Vahdettin Efendi

Meşrutiyet ve Osmanlı hanedanı

II. Meşrutiyet döneminin ilk padişahı olan Sultan II. Abdülhamit'in, 31 Mart İsyanı'nda herhangi bir sorumluluğu olmamasına karşın tahttan indirilmesinin nedenleri, isyancılar karşısında meşrutî monarşiye yakışır bir devlet başkanı gibi hareket etmemiş olması ve kendisine yakın çevrelerin isyanı fırsat bilerek bulanık suda balık avlamaya kalkışmalarıydı. Yerine geçen Sultan V. Mehmet Reşat ise, sadık kalacağına dair yemin ettiği anayasayla kesin bir uyum içinde hükümdarlık etti. Bu tutumunu, hırçınlık etmesi halinde, hiç beklemediği ve yaşlılığında aniden gelen ikbali yitirmekten korkmasıyla açıklayan, yaygın bir kanı vardır. Bu kanının oluşmasında, halefi Sultan VI. Mehmet Vahdettin taraftarlarının ve Hürriyet ve İtilâf çevrelerinin ciddî bir katkısı olduğu kesindir. Ancak, henüz parlamenter monarşinin ne olup ne olmadığına ilişkin ciddî bir bilinci olmayan halk katmanlarında bu olumsuz algının oluşmasında, hem Sultan II. Abdülhamit döneminin göreli istikrarının, hem de İttihat ve Terakki yönetiminin oldubittisiyle girilen 1. Dünya Savaşı'nın yarattığı sıkıntıların önemli rolleri olduğunu da teslim etmek gerekir.

Sultan V. Mehmet Reşat'ın yerini alması beklenen Veliaht Yusuf İzzettin Efendi de, Osmanlı siyasetinde herhangi bir rahatsızlık yaratacak biri gibi gözükmüyordu. İttihatçılardan hoşlanmadığına ilişkin bazı ipuçları bulunmakla birlikte, muhalif Hürriyet ve İtilâfçılara yakın olduğunu gösteren herhangi bir veri de yoktur. İleri derecede vehimli, hattâ paranoyadan muzdarip olmasının, siyaset dünyasından uzak durmasına neden olduğu söylenebilir. Öte yandan, 1913 Haziranında, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya karşı düzenlenen suikastla ortaya çıkarılan İttihatçı karşıtı darbe hazırlıkları da, Yusuf İzzettin Efendi'nin siyasal kimliğini anlayabilmek açısından önemlidir. Darbeciler, İttihat ve Terakki'yi ezmekle kalmayıp, Sultan V. Mehmet Reşat'ı da tahttan indirmeyi planlamışlar, ama yerine Veliaht'ı değil, yaşça kendisinden genç olan Şehzade Vahdettin Efendi'yi padişahlığa getirme kararı almışlardı. Bu terci-

hin, tabii, Yusuf İzzettin Efendi'nin sinir hastalığı yüzünden güçlü bir sultan olamayacağı varsayımına dayanması çok olasıdır. Ama şu da bilinen bir gerçekti ki, Yusuf İzzettin Efendi, Vahdettin Efendi gibi siyasal çevrelerde, hem de muhalif siyasal çevrelerde görülen biri değildi. Zaten böyle bir durum söz konusu olsaydı, İttihatçıların hanedan hakkında yeni projeler üretmeye Yusuf İzzettin Efendi'nin intiharından önce başlamış olmaları gerekirdi.

Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin 1 Şubat 1916'daki intiharının, İttihat ve Terakki genel merkezinde ciddî arayışlara yol açtığı, hem İttihatçı hem de İttihatçı düşmanı çevrelerin yazdıklarından biliniyor. İttihatçılar, Şehzade Vahdettin Efendi'nin, 31 Mart İsyanı'nın kışkırtıcılarından olan İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti üyesi olduğunu, Hürriyet ve İtilâf Fırkası kurucu başkanı olan eniştesi Damat Ferit Paşa'yla sıkı fıkı olduğunu ve söz konusu parti çevrelerinde görüldüğünü biliyorlardı. Ayrıca, 1913'teki darbe girişiminin elebaşılarından olduğu için asılan Damat Salih Paşa'nın tahta Vahdettin Efendi'yi geçirmek istediğini ve bunu kendisine çıtlattığını da biliyorlardı. Artık bu şehzade veliaht olduğuna göre, Sultan V. Mehmet Reşat'ın vefatından sonra başlarının derde gireceği kesindi. Bu olasılık karşısında Talât Paşa gibi bazı İttihatçıların, cumhuriyet ilân etme fikrini ciddî bir biçimde ele almış olmaları mümkündür. Ama bu, savaş sırasında yapılabilecek bir şey olmadığı gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üst düzey yöneticileri arasında bile çoğunluğu sağlamaktan çok uzaktı.

Mehmed Ziyaeddin Efendi

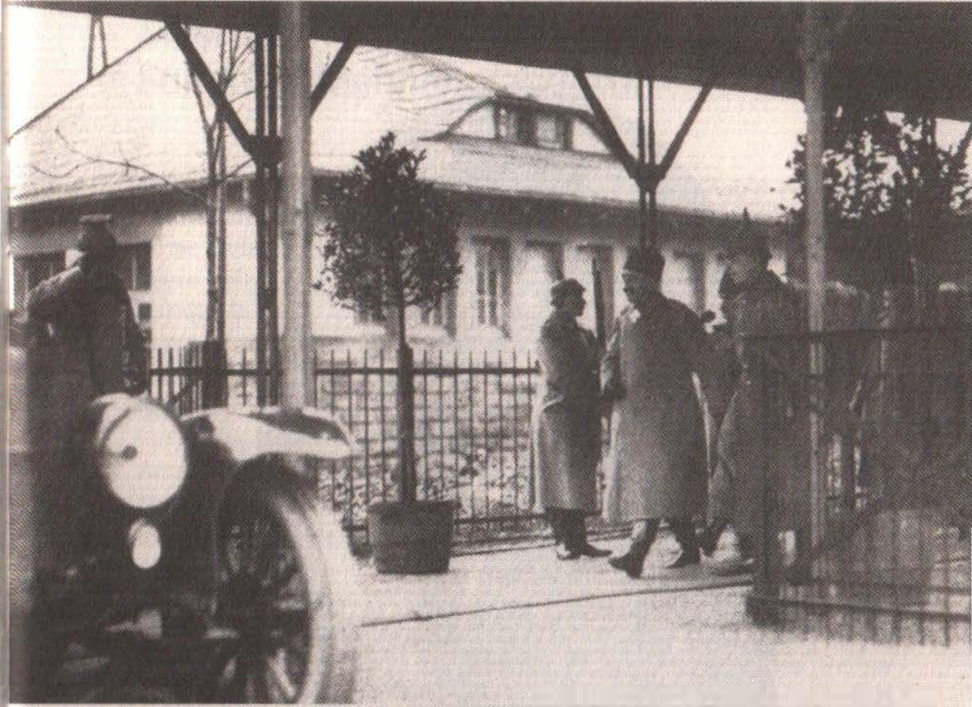
Veliaht Vahdettin Efendi'nin bir gün padişah olma olasılığı kar-

Yusuf İzzeddin Efendi

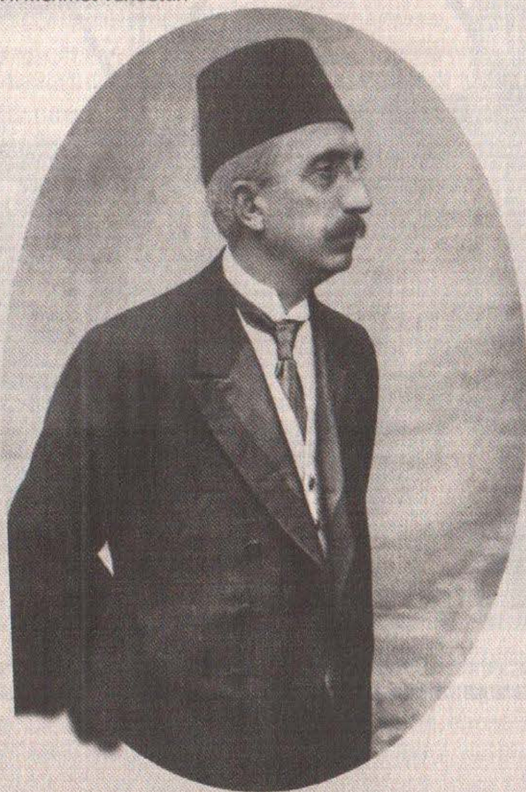
şısında ele alınan ve çoğunlukça desteklenen diğer bir fikir ise, bazılarınca çok daha önce düşünülmüş olan, veraset sistemini değiştirme fikriydi. Bilindiği gibi Osmanlı anayasası, saltanatın, hanedanın en yaşlı erkek üyesine ait olduğunu söylüyordu. Sultanların, erkek kardeşlerinin ve amca çocuklarının birçok kadından birçok erkek evlâdı olması ise, yaşça birbirlerine çok yakın olan bir şehzade kalabalığı yaratmıştı. Bu da, ister istemez, veliahtların çok yaşlı olmaları ve tahta çok yaşlıyken geçmeleri sorununu doğuruyordu. Sultan V. Mehmet Reşat'ın hem yaşlılığı hem de rahatsızlığı dolayısıyla, Osmanlı yönetici sınıfına çeşitli merasimlerde ya da yabancı devlet başkanlarının ziyaretleri sırasında ne sıkıntılar yaşattığına dair sayısız anekdot vardır. Anayasada ufak bir değişiklik yaparak tahtın babadan oğula geçmesi sağlanırsa, bir taşla birkaç kuş vurulmuş olacaktı. Veliaht Vahdettin Efendi'nin padişah olması engellenecek, Osmanlı tahtına da Şehzade Mehmet Ziyaettin Efendi gibi hem genç (d. 1873) hem de iyi eğitimli biri geçmiş olacaktı. Üstelik, Mekteb-i Tıbbiye mezunu olan Ziyaettin Efendi'nin, hem sanatçı kişilikli hem de halk arasına karışmaktan çekinmeyen, alçakgönüllü bir adam olması nedeniyle, siyaset alanında iddialı olmayacağı da beklenebilirdi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1. Dünya Savaşı sırasında anayasayı birkaç kez değiştirmiş olmasına karşın, veraset sistemine ilişkin bir değişiklik yapmaya cesaret edememiştir. Bu değişikliğin, savaş sırasında hoş karşılanmama olasılığı nedeniyle savaş sonrasına bırakılmış olması çok mümkündür. Akla gelen başka bir olasılık da, savaşın bitmesini bekleyip, sonrasında daha radikal bir karar alma isteğidir. Ne de olsa İttihatçıların, 1916 yılının ilk yarısında savaşın yenilgiyle biteceğine ilişkin bir tedirginlikleri yoktu. İşler henüz iyi gidiyordu. Ne savaşın iki buçuk yıl daha uzayacağını, ne de Sultan V. Mehmet Reşat'ın barışı görmeye ömrünün vefâ etmeyeceğini tahmin edebildiler. Ama asıl büyük hataları bunlar değil, tasarladıkları değişiklik ne olursa olsun, Veliaht Vahdettin Efendi'yi sultan yapmak istememelerinin Vahdettin Efendi'nin kulağına gitmesine engel olamamalarıdır.

Veliaht Mehmet Vahdettin Efendi 1917'deki Almanya gezisi sırasında Bad Kreuznach'taki genel karargahtan çıkarken. Hemen arkasında yaveri Mustafa Kemal gözüküyor.

VI. Mehmet Vahdettin

Meşrutiyet karşısında Sultan VI. Mehmet Vahdettin

Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in, II. Abdülhamit gibi mutlak bir hükümdar olmak isteyip istemediğini bilemiyoruz. Bunu kendisinin de ne kadar bildiği tartışılabilir. Ancak, "yavuz" bir padişah olmak üzere yola çıkıp, Yavuz Sultan Selim gibi sakal bırakmamasının, kuşağında da bu yüzden Yavuz'un küçük bir palasını taşımasının, meşrutî monarşi açısından ne anlama gelebileceğini düşünmek gerekir. Hemen Talât Paşa Hükümeti'nin istifasından sonra bakanların seçimine karışması ve bunu Mondros Bırakışması imzalandıktan sonra da sürdürmesi, anayasaya pek saygısı olmadığını gösterir. Ama, kendisini anlayabilmek açısından asıl ciddî gelişme, 21 Aralık 1918'de Meclis'i dağıttıktan sonra seçim çağrısı yapmaması ve, daha da vahimi, 4 Ocak 1919'da seçimlerin barış yapılana kadar ertelendiğini ilân etmesidir. Bu karar, hem barış görüşmelerini üstlenecek hükümet(ler)in bu görevi meclis denetimi olmadan sürdürmesi, hem de barışın meclis onayı olmadan yapılması gibi sonuçları nedeniyle, anayasa ihlâlini de aşmıştır. Artık Osmanlı tahtında, Sultan V. Mehmet Reşat hakkında söylenenlerin tersine, yalnızca "sakalı kaptırmak" istemeyen bir padişah değil, Meşrutiyet'e son vermiş bir padişah vardır.

Tabii Sultan VI. Mehmet Vahdettin'e ilişkin şu da söylenebilir: Meşrutiyet'e son vermek istemiyordu. Ama seçim çağrısı yapması durumunda, her ne kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti 5 Kasım 1918'de kendini feshetmiş olsa da, ortaya İttihatçı zihniyetli bir meclis çoğunluğu çıkacağını biliyordu. Bu durumda seçimleri ertelemek, İtilâf Devletleri'nin savaş suçlusu olarak gördükleri İttihatçıları temizlemelerini beklemek, seçimi de bundan sonra yaparak Hürriyet ve İtilâfçıların çoğunlukta olduğu bir meclis oluşturmak istiyordu. Bu meclis de anyasayı değiştirecek ve Osmanlı padişahına devlet düzeninde daha güçlü bir rol verecekti. Yani Vahdettin,

mutlak bir monark olmak niyetinde değildi; ülkeyi kendisine daha yakın bir meclisle birlikte yönetmek istiyordu.

Bu akıl yürütmedeki temel zaaf, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önder kadrosunun şu ya da bu biçimde saf dışı edilmesiyle, İttihatçı zihniyetin, yani 1908'i yapan, sonra da 1909 anayasa değişiklikleriyle ulusal egemenliği sağlayan çevrelerin seçim kazanamaz bir duruma düşeceğini varsaymasıdır. Bu da, Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in, ülkenin son on yılda nereden nereye geldiğini bilmediğini, ülke seçkinlerinin büyük bir bölümünün, ister iktisadi çıkarları nedeniyle, ister siyasal tercihleri nedeniyle, isterse de ideolojik nedenlerle olsun, meclis hakimiyetinden yana olduklarını görememesi anlamına gelir. Bu körlüğünü kendisi zaten Rauf (Orbay) Bey'le 8 Kasım 1918'de yaptığı görüşmede dile getirmiştir: "[O]rtada bir millet var, koyun sürüsü! İdaresi için bir çoban lâzım. O da benim!" Dolayısıyla, Sultan Vahdettin'in tarihî rolünün, ya mutlakiyet yanlısı olmak gibi bir olumsuzluk, ya da siyasal akıldan yoksun olmak gibi bir olumsuzluk taşıdığını kabul etmek gerekir. Gerçi, burada akla tahttan indirileceğine dair duyduğu korku gelebilir; ama bu korkuyu, ya da bu korkuya neden olan İttihatçılara karşı duyduğu nefreti açıklama malzemesi yapmak da, siyasal akıl açısından Sultan Vahdettin'i olumlu bir tarihî karakter yapmaz.

Rauf Orbay

Acaba cumhuriyete mi geçsek?

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin siyasal seçkinlerini damgalayan en önemli olay, hiç kuşkusuz, Sultan II. Abdülhamit'in 1878'de Meclis-i Mebusan'ı süresiz tatil etmesi ve otuz yıl boyunca ülkeyi mutlak monarşiyle yönetmesidir. Gerçi Meşrutiyet yeniden ilân edilmiş, II. Abdülhamit de 1909'da tahttan indirilmiştir ama, yeni Meşrutiyet'in henüz onuncu yılında, karşılarına bir mutlakiyet adayı daha çıkmıştır. Bunun birçoklarının tepesini attırdığı ve cumhuriyet taraftarlarının sayısını arttırdığı rahatça söylenebilir. Bunlardan birini, kendisi hakkında İngiliz istihbarat raporlarında, "cumhuriyetçi bir general" diye söz edilen Mustafa Kemal Paşa'yı, görece iyi tanıyoruz. Kendisiyle birlikte Samsun'a çıkanlar arasında olan Refet (Bele) Paşa da, 1924'te verdiği bir mülakatta, "[İ]lk günden itibaren Mustafa Kemal Paşa Hazretleri memleketten düşmanın tard ve def'i ile beraber aynı zamanda bugünkü inkılâbı intâc etmeyi düşünmüş, takip etmiş ve bunun için muhtelif yollar aramıştır" demiştir. Nitekim, daha 1919'un Temmuz ayında, ama Erzurum Kongresi henüz toplanmamışken, Erzurum'da cumhuriyetten dem vurulduğunu biliyoruz. Üstelik bu, Mustafa Kemal Paşa'nın Mazhar Müfit (Kansu) Bey'e söylediği iddia edilen ve gerçekliği görece kuşkulu olan sözlerden ibaret değildir. Gerçek ne olursa olsun, Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyetçi olduğu herkesçe biliniyordur. Zira Albayrak Mektebi öğrencileri, öğretmenleri eşliğinde gezideyken kendisiyle karşılaştıklarında, Paşa'nın etrafını sarıp, "Yaşasın cumhuriyet!" diye hep bir ağızdan bağırırlar. Demek ki okulun yönetici ve öğretmenleri arasında da cumhuriyetçiler vardır. Okulun sahibi Süleyman Necati (Güneri) Bey, anılarında bunlardan birinin kendisi olduğunu ima eder.

Erzurum'da cumhuriyet konusunun görece geniş bir çevrede tartışıldığını, geleceğin bazı siyasal çatışmalarının ilk işaretlerinin de orada görüldüğünü, gene Süleyman Necati Bey'in anılarından anlıyoruz. Rauf Bey diyesiymiş ki: "Âl-i Osman'dan başka rehber ka-

Fevzi (Çakmak) ve Kazım Karabekir (sağda) Paşalar askeri selamlarken.

bul etmiyorum. Babamın vasiyeti vardır. «Âl-i Osman zevâl bulursa git, başka İslâm hükümetlerinin birine hizmet et»". Cumhuriyet dedikoduları o kadar yayılmıştır ki, Mondros Bırakışması koşullarının uygulanmasını denetlemek üzere o sıralarda Erzurum'da bulunan İngiliz subayı Yarbay Alfred Rawlinson, Londra'ya döndüğünde konuyu Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a açmıştır. Anadolu'ya 1919 sonlarında ikinci gelişinde de, aynı konuya ilişkin olarak Erzurum'daki XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın ağzını aramış ve Paşa'dan, "[B]izde cumhuriyet olamaz, çünkü an'anevî padişahlığa karşı hürmet ve muhabbet çoktur" yanıtını almıştır.

Sonuç olarak, 1919 yazında birçok seçkinin kafasında cumhuriyet ilân etmek gibi radikal bir siyasal program oluştuğu kesindir. Ancak bu fikirde olanların siyasal seçkinler arasında çok küçük bir azınlık oldukları da kesindir. Dolayısıyla cumhuriyet fikrinin, bazılarının tercihi olmakla birlikte, Erzurum ve Sivas Kongreleri sırasında önemli bir gündem maddesi olmadığını ve salt dedikodu konusu olarak kaldığı söylenebilir. Tabii kimilerinin, bazılarının iktidarı ele geçirmeleri halinde cumhuriyetin ciddî bir gündem maddesi olabileceğine ilişkin bir tedirginlik duymuş olmaları da unutulmamalıdır.

Mustafa Kemal ve Rauf Orbay (önde sağda).

Kongreler ve devrim meselesi

Sivas Kongresi görüşmeleri sırasında, nerenin delegesi olduğunu hâlâ bilemediğimiz Hasan Efendi, kongre genel kurulunu kastederek, "Biz bir cemiyet-i inkılâbiyeyiz" sözlerini sarfetmiştir. Yani Müdafaa-i Hukukçular, Sivas'ta devrim yapmaya girişmişlerdi. Zira kendilerini, haklı olarak, 1908 öncesine dönmüş kabul ediyorlardı. Erzurum Kongresi de bu yüzden "Hürriyetin İlânı"nın, yani II. Meşrutiyet'in başlangıcının on birinci yıldönümünde, 23 Temmuz 1919'da açılmıştı. Bu, meşrutiyet yanlılarının, Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in 4 Ocak'ta yaptığı, Meşrutiyet'e fiilen son veren duyuruya verdikleri yanıttı. Kongre'nin kapanışında yayınlanan bildirgede de bir an önce seçim yapılıp Meclis-i Mebusan'ın toplanması tehditkâr bir üslûpla istenmişti. Bu üslûp,

Sivas Kongresi'nin Sultan'a 11 Eylül 1919'da gönderdiği telgrafta daha da sertleşecekti. Ancak, Müdafaa-i Hukukçuların isteği, anayasaya göre seçim çağrısı yapma yetki ve görevi olan tek kişiye, yani Sultan'a değil, Osmanlı Hükümeti'ne yöneltilmişti. Sivas Kongresi'nden sonra doğrudan doğruya Sultan'a yazılan telgraf bile, 1908 Temmuzunda Sultan II. Abdülhamit'e Makedonya'dan çekilen telgraflardan daha yumuşak olmamakla birlikte, kendisinden Meşrutiyet'e dönüşü istemiyor, Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni, seçim çağrısı yapmadığı için, Padişah'a şikayet ediyordu. Müdafaa-i Hukukçular, Rauf Bey'in sözleriyle aktaracak olursak, "Padişah Vahdettin'in Damat Ferit Paşa Kabinesiyle aynı fikirde ve aynı maksatla birleşmiş olduğunu bilmemezlikten gelmek istiyor"lardı.

Müdafaa-i Hukukçuların, tahta çıkması bile istenmeyen, tahta çıktıktan altı ay sonra da Meşrutiyet'e son veren bir padişaha bu şekilde başvurması, siyasetin ilginç bir cilvesidir. Tabii devrimcilerin devrim yapmak gibi bir niyetlerinin olmadığını bu suretle duyurmalarında bir propaganda boyutu da vardı. Müdafaa-i Hukukçular, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nce İttihatçı olmakla, yani halkın gözünde ülkeyi savaşa sokup ticaretin durmasına, tarlaların ekilip biçilmez olmasına ve birçok kişinin gittikleri cephelerden dönememesine neden olmakla suçlanıyorlardı. Şimdi de kalkmış, İtilâf Devletleri'yle yapılmak istenen barışı baltalayıp, ülkeyi yeniden savaşa sürüklemeye çalışıyorlardı. Müdafaa-i Hukuk hareketinin böyle bir durumda, bırakınız saltanatı kaldırmak isteyen isyancılar olmaya, sultan değişikliği isteyen anayasacılar gibi görünmeye bile gücü yetmezdi. Dolayısıyla, ortada devrim tehlikesi diye bir şey yoktu. Sorun, sadece Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin seçimleri yapmayarak barışın halk iradesine dayalı bir hükümet tarafından, yani halkın arzu ettiği biçimde gerçekleştirilmesine imkân vermemesiydi. Damat Ferit Paşa Hükümeti, Padişah'la halkın gerçek temsilcileri arasında engel oluşturuyordu. Tabii Sivas'ta toplananlar, halkın gerçek temsilcileri oldukları iddiasını güçlendirebilmek için, daha kongrenin ilk gününde İttihatçılık yapmayacaklarına, İttihat ve Terakki'yi diriltmeye çalışmayacaklarına dair yemin ederek işe başlamayı ihmal etmemişlerdi.

III. Meşrutiyet

Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in, Damat Ferit Paşa'yı gönderip yerine Ali Rıza Paşa'yı sadrazam yapmasını ve yeni hükümete 7 Ekim 1919'da seçim çağrısı yaptırtmasını, halkın kendisine mutlak monark gözüyle bakmasından korkmasıyla açıklamak zorundayız. Nitekim, hasta olduğuna dair bir yalan uydurup, Müdafaa-i Hukukçuların çoğunluğu elde ettiği Meclis-i Mebusan'ın açılışına gelmemiştir. Halbuki, siyasetin cilvesi bu aşamada kendisine de pekala yeni bir rol biçebilirdi. Çünkü Müdafaa-i Hukukçular Sivas'ta başlattıkları oyunu İstanbul'da da sürdürmüşler ve yeni seçim dönemine, "Dördüncü Devre-i İntihabiye" (Dördüncü Seçim Dönemi) demişler, yani II. Meşrutiyet hiç bitmemiş gibi davranmışlardı. Bununla da yetinmeyip Sultan'a bir de cemile yapmışlar ve kendilerine, önderleri Mustafa Kemal Paşa'nın isteğine karşın, "Müdafaa-i Hukuk Grubu" adını almayıp, Sultan adına yapılan açılış konuşmasında geçen bir terimi, "Felâh-ı Vatan" (Vatanın Kurtuluşu) terimini isim olarak benimsemişlerdi. Öyle gözüküyor ki, Vahdettin, Müdafaa-i Hukukçuların kendisini meşru sultanları kabul ettiklerine inanmamıştı. Bu görüşünde haklı olması çok mümkündür. Daha on yıl önce II. Abdülhamit gibi güçlü bir sultanı tahttan indiren adamlar, kendisini de daha sonra, ellerine fırsat geçtiğinde hal' edebilirlerdi. Anayasayı çiğnemiş ve aylarca seçim çağrısı yapmamış olması, bunun için yeter de artardı bile. Bu aşamada, Almanya, Avusturya ve Macaristan'ın birer cumhuriyete dönüşmüş olması, Polonya ve Çekoslovakya gibi yeni oluşturulan devletlerin de cumhuriyet biçiminde düzenlenmiş olmaları, korkularının iyice artmasına neden olmuş da olabilir. Ancak, olayların hangi koşullarda nasıl gelişeceğini önceden kestirmek söz konusu olamayacağı için, III. Meşrutiyet'in kaçırılmış bir fırsat olması, Sultan Vahdettin açısından gayet mümkün, saltanatın sürmesi açısından ise neredeyse kesindir. Zira, kendisi de meşrutî monark rolü oynamayı seçerek devlet başkanlığını sürdürmeyi sağlayabi-

16 Mart 1920. İngiliz askerleri Galata Köprüsü'nde.

lir, bunu sağlayamasa bile, sadece tahttan indirilmekle kalır, ama saltanatın sona ermesine engel olabilirdi. İleride görüleceği üzere, bu fırsat karşısına üç kez daha çıkacak ve Sultan VI. Mehmet Vahdettin bu fırsatları da tepecektir.

Büyük Millet Meclisi ve devrim

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Sivas Kongresi sırasında ve hemen Kongre ertesindeki bir iki hafta içerisinde, işgal bölgeleri ve Yunan işgal bölgesiyle sınırdaş yöreler haricinde bütün Anadolu'yu denetler hale gelmişti. Bu nedenle, Müdafaa-i Hukukçuların bazıları, padişah sözü dinleyen uslu çocuk rolü oynamaktan vazgeçip radikal adımlar atılması yönünde görüşler dile getirmiştir. Örneğin, Cemiyet'in Ekim ayındaki Heyet-i Temsiliye toplantılarında, İbrahim Süreyya (Yiğit), Hakkı Behiç (Bayiç), Bekir Sami (Kunduk), Mazhar Müfit ve Ömer Mümtaz Beyler gibi üyeler, yeni seçilecek meclisin Anadolu'da toplanmasını istemişlerdi. Bunun anayasaya aykırı olduğunu, bu yüzden de söz konusu meclise "meclis-i mebusan", yani yasama meclisi denemeyeceğini, bunun bir "meclis-i müessisan", yani kurucu meclis olacağını, böyle bir adımın ise devrim demek olduğunu biliyorlardı. Başlangıçta Mustafa Kemal Paşa'nın da tercihi olan bu görüş, mutlaka meşrutî monarşinin dışına çıkılması anlamına gelmiyordu tabii. Ama kurulu düzene de aykırıydı ve bu yüzden çok eleştirilme, hattâ seçmen tarafından hiç benimsenmeme tehlikesi vardı. Üstelik, Müdafaa-i Hukukçuların İstanbul çevrelerince devrimcilikle suçlanması sonucunu doğuracaktı. Sonunda İstanbul'a gitme, yani anayasaya göre davranma kararı alındı. Eğer İstanbul'u işgal etmiş olan İtilâf Devletleri, korkulduğu gibi, Meclis-i Mebusan'ın çalışmasını engellerlerse, Anadolu'ya gidilecekti ve o gidişin meşru olmadığını da o zaman kimse iddia edemeyecekti.

İngilizlerin 16 Mart 1920'de devlet kurumlarına el koyup Meclis-i Mebusan'ı basmaları, Müdafaa-i Hukukçulara bu imkânı tanımıştır. Mustafa Kemal Paşa da, fırsatı ganimet bilerek Ankara'da bir kurucu meclis açılmasını istemiş, ancak yakınlarının bu sıfatın tepkilere neden olacağına ilişkin uyarıları üzerine, "olağanüstü bir meclis" toplanması için 19 Mart 1920 tarihli meşhur çağrısını kaleme almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın "kurucu meclis"ten

ne kastettiğini, o günlerde aklından neler geçtiğini tam olarak bilemiyoruz. Zira o günleri daha sonra *Nutuk*'ta son derece erekselci bir biçimde anlatmıştır. Ama bir cumhuriyet anayasası düşünmediğini, olsa olsa, Büyük Millet Meclisi açıldıktan dokuz ay sonra çıkacak olan Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu tarzında bir metin tasarladığını öne sürebiliriz. Bu konuda yol gösterici olan da, kendi kaleminden çıkan 19 Mart tarihli çağrı metnidir. Nitekim söz konusu metin, Ankara'da açılacak olan olağanüstü "meclis azalığına her fırka, zümre ve cemiyet tarafından namzet gösterilmesi[nin] caiz olduğu"nu söyleyerek, meşruluk tabanını geniş tutmuş, yani Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sivas'ta hazırlanan tüzüğünde bulunan Müdafaa-i Hukuk'un partiler üstü olduğu ve kararlarının ulusal iradeyi dile getirdiği iddialarından ödün vermiştir. Ayrıca, "dağılmış olan mebusandan Ankara'ya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmesinin zarurî" olduğunu kaydetmiş, yani İstanbul'da toplanması artık mümkün olmayan Meclis-i Mebusan'la bir süreklilik ilişkisi kurmuştur. Nitekim Büyük Millet Meclisi'nin açıldıktan sonra çıkardığı ilk kanun da, 16 Mart baskını sırasında görüşülmekte olan Ağnam Resmi Kanunu, yani hayvancılıktan alınacak vergiye ilişkin kanun olacaktır.

Büyük Millet Meclisi'nin toplantıya devlet başkanı tarafından çağrılmaması, devletin başkentinde toplanmaması ve gerek yapısı gerekse de yasamayla yetinmeyip yürütmeyi de üstlenmesi (beş ay sonra İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulmasıyla yargıya da el atacaktır), Kanun-ı Esâsî'nin dışına çıkılması, yani devrim demektir. Ama, yukarıda çağrı metninden yapılan alıntıların da gösterdiği gibi, bu devrim yeni bir devlet kurma iddiası taşıyan bir adım da değildir. Bazıları bu adımı, özellikle de 20 Ocak 1921'de çıkarılacak olan Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'ndan sonra tam da böyle görmüşlerdir gerçi; ama bu görüş, kendisini destekleyen herhangi bir hukukî dayanaktan yoksun olduğu için, niyet okumaktan öteye gidebilen bir görüş olarak kabul edilemez.

Öte yandan, Büyük Millet Meclisi'ne katılan mebusların büyük bir çoğunluğu da, Meclis'in olağanüstü bir durumda kurulmuş, ola-

Son Meclis-i Mebûsân, Fındıklı'daki eski bir sahilsarayında ve düşman donanmasının toplarının gölgesinde toplanmıştı.

ğanüstü bir meclis olduğu ve olağanüstü durumun sona ermesiyle birlikte Kanun-ı Esâsî'nin öngördüğü düzene dönüleceği kanısındaydılar. Bu olağanüstü durumun kendilerine yeterince meşruluk sağlamadığı inancıyla çıkardıkları ikinci kanun da, bu kanılarını kesinlikle doğrular niteliktedir. 29 Nisan'da çıkartılan Hıyânet-i Vataniye Kanunu (Vatana İhanet Kanunu), Büyük Millet Meclisi'nin, "Makâm-ı Muallâ-yı Hilâfet ve Saltanat'ı ve Memâlîk-i Mahrûsa-i Şâhâne'yi yed-i ecânibden tahlîs ve taarruzâtı def maksadına matûf olarak teşekkül" ettiğini, yani Büyük Millet Meclisi'nin oluşma amacının Hilâfet ve Saltanat'ı ve Osmanlı ülkesini

yabancıların elinden kurtarmak olduğunu söyler. Burada dikkat edilmesi gereken üç husus vardır: Büyük Millet Meclisi'nin varoluş nedeni belli bir amaçla sınırlıdır; yani amaca ulaşıldığında Büyük Millet Meclisi'nin varoluş nedeni kalmayacaktır. Saltanat'ın kurtarılacağı söylendiğine göre Meşrutiyet'e dönülecektir ve kurtarılacak olan bir kişi değil, bir makamdır.

Ancak, bu kişiye değil de makama bağlı olma durumu, Sultan VI. Mehmet Vahdettin'den vazgeçildiği, kendisine meşruluk tanınmadığı anlamına da gelmiyordu. Nitekim Meclis, açıldıktan hemen sonra, 25 Nisan günü bir bildiri metni oylamıştır. "Büyük Millet Meclisi'nin memlekete beyannamesi" başlığını taşıyan ve üç gün sonraki *Hakimiyet-i milliyye* gazetesinde yayımlanan bu bildiri, vatan ve milletin yanısıra "sultanımız ve halifemizi" de kurtarmaya çalışanlar için Allah'tan yardım diliyordu. Bununla da yetinmeyen Meclis, bildirinin yayımlandığı gün Sultan'a bir de dilekçe yollamıştı. Sultan'a "Padişahımız" biçiminde hitap eden bu metin, milletvekillerini de "padişahın çocukları" olarak gösteriyor ve hükümdarlarını esaretten kurtarmak için bir araya gelen bu "çocukların" Sultan'ın yetkesine karşı ayaklanmış isyancılar olarak tanıtılmamalarını diliyordu.

Büyük Millet Meclisi'ni oluşturanlara göz attığımızda, bu metinlere imza atanların bazılarının kullandıkları dilde tümüyle samimi olduklarını söyleyebiliriz. Ancak, başlarındakilerin bu metinleri yalnızca Anadolu halkının gözünde meşruiyet arayışı ve propaganda amacıyla kaleme aldıkları kesindir. Ancak, Sultan VI. Mehmet Vahdettin de, hazırlanmış olan barış antlaşması projesinin getirdiği korkunç koşullar karşısında bir vatanseverlik tepkisi göstererek bu metinleri ciddiye alabilirdi. Ne de olsa kaybedecek bir şeyi yoktu, çünkü Ankara'dakilerle mücadeleye girişme imkânı yoktu. Hükümetinin İstanbul sınırları dışında sözü geçmiyordu, ülkeden vergi toplayamıyordu, bu yüzden de hükümetinin maaşlarını bir İngiliz-Fransız şirketi olan Osmanlı Bankası'ndan aldığı borçlarla ödüyordu. Ama bütün bu olumsuzluklara karşın, savaşmayı seçerek, karşısına çıkan bu ilk uzlaşma imkânın reddetmiş oldu.

Sultan VI. Mehmet Vahdettin ve Büyük Millet Meclisi

İngilizler 16 Mart 1920'de İstanbul'daki bazı devlet dairelerine el koyup Meclis-i Mebusan'ı bastıklarında, Misâk-ı Millî'yi onaylamış olan Müdafaa-i Hukukçuların, Fransız ve İtalyanların görüşlerinin aksine, belinin kırılacağını sanıyorlardı. Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in, o günlerin Türkiyesi'ni okuma konusunda Fransız ve İtalyanlar kadar iyi olamadığını iddia etmek belki biraz abartılı olur. Ne de olsa Müdafaa-i Hukukçuların, başarılı oldukları takdirde, kendisini tahttan indireceklerine inanmıştı bir kere. Ama nedenleri ne olursa olsun görünen odur ki, Müdafaa-i Hukukçularla sonuna kadar mücadele etmekte kararlıydı. Nitekim, hemen Nisan ayı başında Damat Ferit Paşa'yı tekrar sadrazam atamış, arkasından da Şeyhülislâm Dürrizâde Abdullah Efendi'nin Müdafaa-i Hukukçular aleyhine verdiği fetva yayınlanmıştı. 11 Mayıs'ta ise, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bazı Müdafaa-i Hukukçular Divan-ı Harb-i Örfi tarafından ölüm cezasına çarptırılmış, Padişah'ın Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının ölüm cezasını onayladığı 24 Mayıs tarihinde ise, Ankara Hükümeti'nde Savunma Bakanlığı'na getirilmiş olan Fevzi (Çakmak) Paşa hakkında aynı mahkemeden ölüm cezası kararı çıkmıştı. Bu arada Büyük Millet Meclisi de boş durmamış, Damat Ferit Paşa ve İstanbul çevrelerinden birçok kişi vatandaşlık haklarından mahrum edilmiş, Sèvres Antlaşması'nın Osmanlılarca imzalanmasından sonra ise vatan haini ilân edilmişlerdi.

Ne var ki, Ankara'yla İstanbul arasında köprülerin tümden atılması anlamına gelecek gibi gözüken bu son derece ciddî kararlar, Büyük Millet Meclisi'yle Sultan VI. Mehmet Vahdettin arasında yeni bir yakınlaşma olasılığının doğmasına engel olmadılar. 1920 sonbaharında Büyük Millet Meclişi, Anadolu'daki isyanları bastırmış ve durumunu sağlamlaştırmıştı. İtilâf Devletleri ise, Sèvres Antlaşması'nın imzalandığı haliyle uygulanamayacağını anlayarak içeriğini Türkler lehine yu-

23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışını kutlayan halk.

muşatma kararı almış, bu yönde adımlar atılabilmesi için de Padişah'a Ankara'yla ilişkilerini düzeltme önerisinde bulunmuşlardı. Bu girişim sonucunda Damat Ferit Paşa sadaretten ayrılmış ve 21 Ekim'de Ahmet Tevfik (Okday) Paşa Hükümeti kurulmuştu. Öte yandan, İstanbul'daki yeni hükümet Ankara'yla görüşme hazırlıklarına başladığında, Türkiye'nin geleceği konusunda olumlu sonuçlar doğurabilecek bir dizi olay yaşandı. Yunanistan Kralı Aleksandros, 25 Ekim'de öldü. Bunun üzerine, İtilâf Devletleri'nin Almanya sempatileri nedeniyle 1917'de tahttan inmeye zorladıkları ve Başbakan Elefterios Venizelos'un baş düşmanı olan eski kral Konstantinos'un sürgünden dönüp tahta geçmesi söz konusu oldu. Sèvres Antlaşması'nın mimarı olması nedeniyle, henüz kısa bir süre önce ulusal kahraman ilân edilmiş olan Venizelos, sekiz yıldır savaş halinde yaşayan Yunan seçmenlerince 14 Kasım'da ağır bir yenilgiye uğratıldı ve ülkesini terketti. 6 Aralık'ta yapılan halkoylamasıyla Kral Konstantinos tahta geçiyor ve İtilâf Devletleri'nin Yunanistan'a karşı daha mesafeli davranacakları bir dönem başlıyordu.

Ulus Meydanı'ndaki Taşhan'ın önünden ilk meclis binasına doğru ilerleyen askerî birlikler Millet Meclisi'ni selamlıyor.

Bir süredir sözü edilmesine karşın 1921'in Şubat ayına kadar toplanamayan, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin de gayr-ı resmî olarak katıldığı Londra Konferansı, İstanbul çevrelerinde büyük bir fırsat olarak değerlendirilmişti. Bunun nedeni, barış sağlanması halinde Büyük Millet Meclisi'nin en önemli meşruluk kaynağının ortadan kalkmış olacağıydı. Ankara'daki Meclis'te ise, Ağustos ayından beri çok önemli bir konu üzerinde tartışılıyor, Büyük Millet Meclisi'nin geçici mi yoksa kalıcı mı bir kurum olduğuna ilişkin, "Büyük Millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Kanun Maddeleri" ateşli görüşmelere neden oluyordu. 21 Ocak 1921'de Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun çıkmasıyla kısa bir süreliğine sona erecek olan bu tartışmalar, Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Eylül'de verdiği ve Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun son şekline çok yakın bir kanun teklifiyle iyice alevlenmişti. Özetle söylemek gerekirse, Ankara'daki oluşumun başlıbaşına bir devlet biçimine dönüşmesi, bu devletin ise, cumhuriyet olmasa bile, yapısında Saltanat'a yer verilmeyen bir devlet olması olasılıkları söz konusuydu. Bu durumda barış, İstanbul için olduğu gibi, belki saltanat için de can simidi olacaktı.

Ankara'yla hemen Kasım başında ilişkiye geçen İstanbul Hükü-

meti, içinde ikisi daha önce sadrazamlık da yapmış ve Ankara'daki birçok önemli şahsiyetin saygı duyduğu üç bakanının bulunduğu bir heyeti, Aralık başında Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmek üzere Bilecik'e gönderdi. Ama İçişleri Bakanı Ahmet İzzet (Furgaç) ve Deniz Kuvvetleri Bakanı Salih Hulûsi (Kezrak) Paşalar'ın başını çektiği heyet, hiçbir iş başaramadı. Zaten görevleri de olmayacak bir işti, zira Anadolu'da yeni bir devlet olasılığından kurtulabilmek için ihtiyaç duydukları barışı Anadolu'nun desteği olmadan elde etmeleri mümkün değildi. Kendilerini karşılayan Mustafa Kemal Paşa da bu durumun farkındaydı, ama İstanbul'dan gelen heyetle görüşür gibi yapmak işine geliyordu. Böylece hem barış istemeyen biri gibi gözükmeyecek, hem de Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun çıkmasına kadar zaman kazanmış olacaktı. Ancak, daha çok zamana ve propagandaya ihtiyacı olduğu için, İstanbul'dan gelen heyeti Ankara'ya götürdü ve orada zorla tuttu. Anadolu Ajansı ise, heyetin Ankara'ya gelişini, Büyük Millet Meclisi safına geçme olarak duyurdu. İstanbul Hükümeti'ne mensup bakanların Ankara'daki zoraki misafirlikleri sırasında, hem Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu çıkacak, hem de Londra Konferansı için Paris'ten resmî davet gelecekti.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

1923 seçimleri sırasında ve hemen sonrasında cumhuriyet ilân edileceğine ilişkin dedikoduların yoğunlaşması üzerine Avusturya'nın *Neue Freie Presse* gazetesi, Eylül ayında Türkiye'ye bir muhabirini gönderip, konuya ilk elden açıklık getirmeye çalışmıştı. Muhabirin Mustafa Kemal Paşa'ya yönelttiği soruya Paşa, "Yeni Türkiye Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun ilk maddelerini size tekrar edeceğim. «Hâkimiyet bilâ-kayd ü şart milletindir. İcra kudreti, teşrî selâhiyeti, milletin yegâne hakikî mümessili olan Meclis'te tecellî ve temerküz etmiştir». Bu iki kelimeyi bir kelimede hulâsa etmek mümkündür: Cumhuriyet" yanıtını vermiştir. Bu sözler, söylendikleri 27 Eylül 1923 tarihinde fiilî bir durumu, yani Türkiye'de adı henüz konmamış bir cumhuriyet olduğunu dile getirdikleri iddia edilebilirse de, söz konusu edilen kanunun çıktığı tarihte taşıdığı anlamı açıklamaktan çok uzaktır. Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu çıktığında, Türkiye'de hem Saltanat

Selahaddin Adil Paşa kumandasındaki Türk birlikleri İstanbul'a giriyor.

henüz kaldırılmamıştı, hem de hakimiyet, 1909 anayasa değişikliklerinden beri milletindi zaten. Eğer "kayıt ve şart"tan Kanun-ı Esâsî'nin Sultan'a tanıdığı Meclis'i fesh etme hakkı kastediliyor idiyse, bunun sonradan, 9 Mart 1916'da konduğunu ve 1909 değişikliğinde böyle bir şey olmadığını, dolayısıyla da 1909 biçimine pekala dönülebileceğini herkes, bu arada da Büyük Millet Meclisi mensupları gayet iyi biliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat Nutuk'ta anlattığı bir olay, böyle bir iddiayı çürütmenin 1921 yılında ne kadar kolay olduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir.

II. Meşrutiyet'te iki dönem mebusluk yapmış, daha sonra da Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk'un başında bulunmuş olan Hoca Raif (Dinç) Efendi, Erzurum ve Sivas Kongreleri'ne katıldıktan sonra yeniden mebus seçilmişti. Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nu kabul etmesinden sonra seçim bölgesi Erzurum'a dönen Raif Efendi, Saltanat ve Hilâfet'i savunmak için Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'ni kurup, Ankara'ya dönmemişti. Kendisine neden böyle davrandığını soran Kâzım Karabekir Paşa'ya da Ankara'da işlerin hoşlanmadığı

bir yönde geliştiğini, cumhuriyete gidildiğini söyler. Bunun üzerine kendisi de cumhuriyet aleyhtarı olan Kâzım Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazıp Raif Efendi'nin haklı olup olmadığını sorar. Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Paşa'ya yolladığı yanıtında, "Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, bütün füruât-ı idariyeyi ve Türkiye Hükümeti'nin vaz'-ı hukûkîsini ihtivâ eden mufassal ve tam bir kanun olmayıp memleketin teşkilât-ı mülkiye ve idariyesinde icabât-ı zamanın istilzam eylediği halkçılık esâsını ifade eden bir düsturdan ibarettir. Bu kanunda, cumhuriyeti ifade eden bir şey yoktur. Raif Efendi'nin saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe kalbi mahsus olduğu hakkındaki fikri vehimdir" demiştir.

Türkiye'nin Londra Konferansı'nda nasıl temsil edileceğine ilişkin tartışmalar da, Raif Efendi'nin korkularını haksız çıkaracak ve, Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in olmasa bile, Saltanat'ın geleceğini güvenceye alacak bir çözüme kavuşur gibi olmuştu. Sorun, Londra'ya gidecek heyetin kimlerden oluşacağına ilişkindi ve bu haliyle, 1922 Kasımında Lausanne'a gitmeye hazırlanılırken yaşananın aynısıydı. İstanbul Hükümeti karma bir heyet istiyor, Ankara Hükümeti ise artık hiçbir gücü kalmamış, üstelik Sèvres Antlaşması'nı imzalayanların halefi olan bir hükümetin Türkiye'yi temsil edemeyeceğinde ısrar ediyordu. Ankara'nın bu tartışmada kullandığı en önemli koz, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'ndaki, "milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisi" ibaresiydi. İstanbul ise bunun Kanun-ı Esâsî'ye aykırı olduğunu öne sürüyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta Sultan'ın da, zaten Saltanat ve Hilâfet'in dokunulmazlığını tanımış olan Büyük Millet Meclisi'ni yegâne meşrû hükümet olarak tanımasını istedi. Sonraki bir telgrafında da Kanun-ı Esâsî'nin Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'yla çelişmeyen bütün maddelerinin Büyük Millet Meclisi'nce de geçerli olduğunu söyleyerek, Saltanat'a ilişkin herhangi bir tedirginliğe gerek olmadığını ima etti. Gerçekten de, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nda meşrutî monarşiyi dışlayan herhangi bir kayıt yoktu.

Sonuçta bir anlaşma sağlanamadığını ve iki hükümetin Londra'ya kendi heyetlerini gönderdiğini biliyoruz. Ancak bu sonuç, kişisel bazı yazışmaları saymazsak, Ankara'yla İstanbul arasındaki iletişimin de sonu oldu. Bu noktada, belki saltanatın da sonunun geldiğini söyle-

Ankara Hükümeti'ni temsilen Lozan Konferansı'na katılan murahhas heyet.

yebiliriz. Zira Sultan VI. Mehmet Vahdettin'e, daha önce bütün olan bitenlere karşın bir kez daha el uzatılmış ve Sultan bu eli tutmayı reddetmişti. Burada, yinelemek pahasına da olsa, söylenmesi gereken şey, Sultan Vahdettin'in kendi hükümdarlığının sürebileceğine inanmamakta çok haklı olduğu, ama bencil davranarak Saltanat'ın sonunu hazırladığıdır. Bunu o günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın ve diğer bazı cumhuriyetçilerin görmüş olması çok güçlü bir olasılıktır. Nitekim İzzet Paşa'nın anılarına göre Mustafa Kemal Paşa, Ankara'nın güçlü olması açısından İstanbul'da Damat Ferit Paşa gibi birinin hükümette bulunmasını, Tevfik ya da İzzet Paşalar gibi daha ılımlı adamların işbaşında olmasına tercih ettiğini söylemiştir. Aynı biçimde, tahtta Sultan VI. Mehmet Vahdettin gibi o güne kadar çok çam devirmiş bir hükümdarın olmasını da tercih ediyordu mutlaka. Anılarından anlaşıldığı kadarıyla, İstanbul'un en önemli devlet adamlarından biri olan İzzet Paşa bile bunu görememiştir.

Ankara merkezli bir Teşkilât-ı Esâsiye devletine karşı İstanbul

merkezli bir Kanun-ı Esâsî devletini savunan İzzet Paşa, Ankara'daki zoraki misafirliğinden İstanbul'a döneceği sırada, Yemen İsyanı günlerinden beri tanıdığı İsmet (İnönü) Paşa'yla ilginç bir görüşme yapmıştır. Nafile bir kurtarma çabası diyebileceğimiz bu görüşmede, İzzet Paşa'ya göre, "yeni zorluklar icat edilmemek üzere şimdilik saltanat makamında bir değişiklik arzusu göstermekten kaçınılması, yalnız babadan evlâda geçme usulünün kabulü gerektiği ve şimdiden genç şehzadelerden birinin hükümdarlara layık bir şekilde eğitilip yetiştirilmesiyle ilk tabiî değişiklikte bu zatın tahta geçirilmesi ve ondan sonra babadan oğula geçme usulünde devam olunması görüşünde birleşil"mişti. Bu "birleşme"de İsmet Paşa'nın ne dereceye kadar Ankara Hükümeti'nin bakış açısını temsil ettiği çok su götürür tabii. İzzet Paşa'nın bu görüşmeyi mutlaka aktarmış olacağı Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in ise ciddiye alınabilecek herhangi bir tepki göstermiş olacağını sanmak hata olur. Zira Sultan, o tarihte Büyük Millet Meclisi'nin kendisine uzattığı eli çoktan reddetmişti.

Bugüne kadar elimize geçen verilerden hareketle meşrutî monarşi taraftarları arasında Saltanat'ın zaafının Sultan'ın kendisinden kaynaklandığını gören ve bunu kendisine açıkça söyleyen en az bir kişi olduğunu biliyoruz. Bu kişi, II. Meşrutiyet'in ilk seçim döneminde Dersim mebusluğu yapan ve İttihatçılarla başı birçok kez derde girdiği gibi cumhuriyetçilerle de yıldızı barışmayacak olan, ünlü muhalif Lütfi Fikri Bey'dir. Lütfi Fikri Bey, 10 Kasım 1923 tarihli *Tanin* gazetesinde yayınlanan, Halife Abdülmecit Efendi'ye hitaben kaleme aldığı açık mektupta, "Anadolu zafer-i azîminden tam bir sene evvel [Sultan VI. Mehmet Vahdettin'e] seryaverleri ve bende-i müstedîmleri Avni Paşa vasıtasıyla «Hanedanlarını kurtarmak için bir dakika kaybedecek zamanları yoktur. Hemen terk-i saltanat etsinler» dedirtmiştim" diye yazmıştır. Yani Lütfi Fikri Bey, 1921 yaz sonlarında Saltanat'ın tehlikede olduğunu görüyor, ama Sultan Vahdettin'in tahttan feragat etmesi halinde meşrutî monarşinin kurtulacağını iddia ediyordur. Hukukçu olan Lütfi Fikri Bey'in, tehlikeyi Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nda görmediği açıktır.

Ahmet Tevfik Paşa

Saltanat'ın sonu

Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in Lütfi Fikri Bey'in sözünü dinleyip tahttan feragat etmesi halinde olayların nasıl gelişeceğini uzun vadeli olarak kestirebilmek güçtür. Ama kısa vadede olabilecekleri tahmin etmek hiç de zor olmasa gerek. Veliaht Abdülmecit Efendi'ye biat edilecek, böylece de Anadolu'dakileri ölüm cezasına çarptırmak ya da onlarla sadece mücadele etmek şöyle dursun, Anadolu'dakiler karşısında yanlış bir politika güdüldüğünü açıkça söyleyerek şüpheli duruma düşmüş ve Sultan Vahdettin tarafından konutunda göz hapsine aldırılmış bir veliaht Osmanlı tahtına geçmiş olacaktı. Bu durumda Saltanat'ı kaldırmanın hiç de kolay olmayacağı kesindir. Fakat, 1 Kasım 1922 gecesinde alınan kararın, anayasa hukukuna ilişkin bazı inceliklerin doğurduğu açmazları saymazsak, Büyük Millet Meclisi'nden görece kolay bir şekilde çıkmış olması, ideoloji ve meşruluk alanında yaşanan bazı gelişmelerin hukuk alanını arka planda bıraktığını, dolayısıyla da cumhuriyet taraftarlarının savaştan zaferle çıktıktan sonra, ellerine geçen ilk fırsatta cumhuriyete geçişi de sağlayacaklarını düşündürebilir.

Eğitimci Kâzım Nâmi (Duru) Bey, Ankara'da yayınlanan *Anadolu terbiye mecmuası*'nın Mayıs 1922 sayısında yazdığı bir makalede, "«Teşkilât-ı Esâsiye» Kanunu'nun birinci maddesi hâkimiyeti bilâ kayıt ve şart millete, ikinci maddesi de icrâ kudretini, teşrî selâhiyetini «milletin hakîkî mümessili olan Türkiye Büyük Millet Meclisi»ne veriyor. Bu iki madde başlıbaşına yeni bir âlem icâd ediyor. Fi'l-hakîka «meşrûtiyet» denilen idare tarzı da «hâkimiyet milletindir» diyordu; fakat bu hâkimiyet ne büyük kayıtlara, ne karışık şartlara tâbî idi. Şimdi artık sarih bir vaziyet karşısındayız: «Millet mukadderâtına bi'z-zat ve bi'l-fiil sahip»tir..." demişti. Bu çıkarsamanın hem hukuk açısından, hem de olayların belli aşamalarda alma eğilimi gösterdiği yönler açısından ne kadar yanlış olduğu, yukarıda söylenenlerden sonra açıkça görülüyordur. Ama Kâzım Nâmi Bey, her ne kadar cumhuriyet sözcüğünü kullanmamışsa da, meşrutiyetten öteye, "yeni bir âlem"e gidildiğine inanmıştır. Sonraki olaylar kendisini haklı çıkarmış olsa da, 1922 Ma-

Mustafa Kemal, 1. Dünya Savaşı sırasında yaverleriyle.

yısında Kâzım Nâmi Bey'in duruşunun ancak ve ancak ideolojik olduğunu söyleyebiliriz.

"Yeni bir âlem"e doğru gidildiğini Kâzım Nâmi Bey gibi daha Anadolu'da zafer kazanılmadan önce söyleyenlerden biri de Gökalp Ziya Bey'dir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Enver Paşa yanlısı üyelerinden ve Türk ulusçuluğunun kurucu babalarından olan Ziya Bey, pek radikal bir devrimci olmamakla birlikte, Diyarbakır'da çıkardığı Küçük mecmua'nın Temmuz 1922 tarihli nüshasında şöyle der: "Siyasî

bir kuvvet, ancak şanlı bir şahsiyetin, yahut şanlı şahsiyetlerin çevresinde teşekkül edebilir... Şanlılık, yeni bir siyasî kuvvete başlangıç olduğu gibi, şansızlık da an'anevî bir iclâl ve şehâmete nihayet verebilir. Tarihî bir şevkete malik olan bir saray, vatanın istiklâl ve hürriyetini, kendi – fena anlaşılmış menfaati – için, en hain düşmanlara sattığı anda parlak bir maziden kalan bütün şan izlerini derhal kaybeder." Görüldüğü gibi burada da cumhuriyetten söz edilmemiştir. Ayrıca ideolojik nedenlerle Sultan VI. Mehmet Vahdettin'e biraz haksızlık edildiği de söylenebilir. Ama aşikâr olan bir şey var: Ziya Bey'in gözünde Osmanlı hanedanının artık hiç meşruluğu kalmamıştır.

Birkaç ay sonra Türkiye'deki iki hükümet de Lausanne'da başlayacak olan barış görüşmelerine davet edilince, yakın tarihimizin ilginç olaylarından biri meydana geldi. Sadrazam Tevfik Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya, tıpkı 1921'in Ocak ayında olduğu gibi, 17 Ekim'de bir telgraf çekerek karma bir heyet oluşturmak üzere görüşmelerde bulunmayı önerdi. Mustafa Kemal Paşa, savaşı kazanan Ankara Hükümeti'nin Türkiye'yi barış görüşmelerinde temsil edebilecek tek hükümet olduğunu söyleyerek bu öneriyi geri çevirdi. Ancak, iki hükümet arasındaki iletişimi sağlayan ve o sıralarda Kızılay Başkanı olan Hamit (Hasancan) Bey, pek anlaşılamayan nedenlerle, Mustafa Kemal Paşa'nın bu yanıtını Tevfik Paşa'ya iletmedi. Tevfik Paşa'nın 29 Ekim'de aynı istekle bir telgraf daha çekmesi üzerine ise, Büyük Millet Meclisi galeyana gelerek 1 Kasım 1922 gecesi Saltanat'ı kaldıran kararı aldı.

Saltanat'ın kaldırılma kararı, o karara giden yolda görülen gelişmelerden daha ilginçtir. 1876 Kanun-ı Esâsî'si, bilindiği gibi, Saltanat'ı tanımlıyor, ama Hilâfet'i tanımlamıyordu. Anayasanın yapılışı sırasında Sultan II. Abdülhamit tarafından eklenen, "Osmanlı Saltanatı Hilâfet'i de içerir" cümlesi, Hilâfet'i ayrı bir kurum olarak kamu hukukuna dahil etmeye yeterli değildi. Dolayısıyla, Saltanat'ın kalkmasıyla birlikte Hilâfet'in de düşmesi söz konusu olacaktı. Böyle bir kararın alınması ise, o dönemde çok zor olurdu. Öte yandan, daha 1919'da ilk cumhuriyet sözleri edildiğinde Osmanlı hanedanına bağlı olduğunu söyleyen Rauf Bey gibi daha birçok önemli şahsiyet, Sal-

tanat'ın kaldırılmasına muhaliftiler. Ancak, Saltanat'ın kaldırılmasına ilişkin Meclis görüşmeleri sırasında Rauf Bey de söz almış ve karar lehinde konuşmuştur. Bu garipliği yaratanın, Mustafa Kemal Paşa'nın Saltanat'la Hilâfet'i ayırıp, ikincisinin süreceğine ilişkin ve ileride kendisine başka sorunlar yaratacak olan bir söz vermiş olması gayet olasıdır. Böyle bir sözün kendisi açısından fazla bir önem taşımadığı ise aşikârdır, çünkü Saltanat'ın bu biçimde kaldırılması bir Meclis kararıyla gerçekleştiriliyor, Hilâfet kurumu, adına Halife denilen bir kişinin varlığından ibaret kalıyor, Kanun-ı Esâsî'de de herhangi bir değişiklik yapılmıyordu. Bu noktada, Türkiye Devleti'nin dönüşüm öyküsünün üç önemli evresinin, yani Saltanat'ın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilânı ve Hilâfet'in kaldırılması evrelerinin, yeni bir anayasa yapılmadan geçildiğini hatırlamakta yarar vardır.

Aradan iki ay geçip Ocak 1923'e gelindiğinde Mustafa Kemal Paşa ve yandaşları kendilerini gayet zor bir durumda buldular. Meclis'teki muhalif grup, Saltanat'ın kaldırılması kararını ciddî bir biçimde eleştirmeye başlamıştı. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Ankara'da çıkarmaya başladığı Tan gazetesinde, Gökalp Ziya Bey'in düşündüğünün tam tersine, "Bazılarının tasavvur ettiği gibi asırlardan beri devam eden bir şekl-i idareyi bir anda, bir, iki kanun tedvîni suretiyle değiştirivermek pek ziyade arzu edilir bir şey olmakla beraber tatbikâtta, fiiliyâtta, hulâsa hakikatin pek sert olan çehresi önünde imkânsızdır" diye yazıyordu. Eşref Edip (Fergan) Bey de, Afyon Mebusu İsmail Şükrü Efendi'nin adıyla yayınladığı *Hilâfet-i islâmiye ve Büyük Millet Meclisi* başlıklı kitabında, Halife'yi devlet başkanı gibi göstermeye yelteniyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın iki buçuk ay önce düşünmüş olduğu manevra, artık, "Halife Meclis'indir, Meclis de Halife'nindir" formülüyle ortaya çıkan ve süregiden anayasasızlık ortamında Halife'nin devlet başkanı olabileceğini düşündürten bir hava yaratıyordu. Osmanlı Halifesi'nin devlet başkanı olması ise, Osmanlı Saltanatı'nın geri dönmesi demek olurdu. Ortamı daha da nazik bir duruma sokan ise, Lausanne'daki görüşmelerin iyi gitmemesi ve bir an önce barışa kavuşabilmek için verilmesi gerekecek ödünlerin, muhalefet tarafından etkin bir biçimde kullanılmasıydı.

"Darbe"

Bu durumda Mustafa Kemal Paşa ve cumhuriyetçilerin başvurabilecekleri tek bir güç vardı: zaferin getirdiği meşruluk. Bu meşruluğu kullanmanın yolu da, seçime gitmek ve Meclis'te güçlü bir çoğunluk sağlamaktı. Mustafa Kemal Paşa'nın çabaları, 1 Nisan 1923'te seçim kararının çıkmasıyla sonuçlandı. Zaferin getirdiği meşruluğu oy sandıklarında daha da ezici bir başarıya dönüştürebilmck için de, 3 Nisan'da Seçim Kanunu'nda (O zamanki adıyla "İntihabât-ı Mebusân Kanun-ı Muvakkatı") bir değişiklik yapıldı ve genel oy hakkı getirildi. Bu suretle siyasetin ya da devlet düzeninin inceliklerinden pek fazla anlamayan, ama "Başkumandan Gazi Paşa"yı tanıyan bütün erkekler oy kullanabileceklerdi. Muhalefet ise, o dönemde bir hayli sarsılmıştı, zira en önemli hatiplerinden Ali Şükrü Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın muhafız taburu komutanı "Topal" Osman Ağa tarafından öldürülmüştü. Osman Ağa da canlı ele geçirilememiş ve bu terör eyleminin ardında başka birinin parmağının olup olmadığı anlaşılamamıştı. Ancak muhalefete en büyük darbe, Meclis'in son toplantı günü olan 15 Nisan'da geldi.

Amerikalı tarihçi Michael Finefrock'un "devlet darbesi" olarak adlandırdığı bu gelişme, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan iki değişikliktir. Birinci değişiklik, kanunun ilk çıktığında, özetle, "Hilâfet ve Saltanat'ı ve Osmanlı ülkesini yabancıların elinden kurtarmak amacıyla kurulmuş olan Büyük Millet Meclisi'ni eleştirmek vatana ihanet suçudur" biçiminde olan cümlesini, "Büyük Millet Meclisi'ni eleştirmek vatana ihanet suçudur" şeklinde kısaltarak, Büyük Millet Meclisi'nin kalıcılığını sağlıyordu. Artık işgalin bittiğini ve barışın ufukta gözüktüğünü, yani olağanüstü durumun sona erdiğini öne sürerek önceki düzene dönmeyi istemek ağır bir suç olacaktı. İkinci değişiklik ise, yeni eklenen bir maddeydi ve kısaca, "1 Kasım 1922'de alınan kararı eleştirmek vatana ihanet suçudur" diyordu. Yani Türkiye'nin meşrutiyetle yönetilmesini istemek artık mümkün değildi. Kanun değişikliğinin yapılacağı gün, mebus-

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa ile.

Ali Şükrü Bey

Topal Osman Ağa

lara hitaben kaleme almış olduğu bir açık mektup yayınlayan Lütfi Fikri Bey, bu kanun değişikliklikleriyle ülkenin, "müthiş bir inkılâp devresine girmiş ... olaca"ğını söylemiş ve, birçok yazısında görülen alaycı üslubuyla, bu durumda seçim yapmaya da gerek olmadığını hatırlatmıştır.

Cumhuriyet

Seçim zaferini elde ettikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyet'i ilân ettirmesi artık an meselesiydi. Yeni Meclis'e Mustafa Kemal Paşa'nın aday göstermediği yalnızca iki kişi seçilebilmişti. Meclis 11 Ağustos'ta açıldıktan sonra Lausanne'da imzalanmış olan barış antlaşmasını onaylamış, sonra da cumhuriyet muhalifleri Ankara'yı terk ederek İstanbul'a gelmişlerdi. Rauf Bey'in, Cumhuriyet ilân edildikten sonra verdiği bir demeçte "Cumhuriyet'in aceleye getirildiğini" söylemesi ya da Kâzım Karabekir Paşa'nın, "kendilerine sorulmadığı"na dair serzenişi, cumhuriyet ilân edileceğini bilmediklerinden değildir. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'de fiilî bir cumhuriyet rejimi olduğunu, ilândan bir ay önce söylemişti zaten. Onlar, bu adımın bir anayasa değişikliği biçiminde veya doğrudan doğruya yeni bir anayasa yapılarak atılmasını istiyorlardı. Böylece Meclis'te günlerce rejim meselesi ve bu arada Halife'nin rejimdeki yeri tartışılacak, bu tartışmalar her gün gazetelerde ayrıntılı bir biçimde yorumlanacak, belki bu sayede bir kamuoyu yaratılarak, cumhuriyete geçişin önü alınmış olacaktı.

Öte yandan, Mustafa Kemal Paşa da cumhuriyet ilân etme yolunda kamuoyunun hazırlanmasını tercih etmişti. Bilindiği gibi Cumhuriyet, bir "hükümet krizi"ne çözüm olarak ilân edilmiştir. Gerçekte ise bu kriz tümüyle yapaydı ve daha Meclis açıldığı sırada tasarlanmıştı. Nitekim, Meclis'in açılmasından sonra kurulan Fethi (Okyar) Bey Hükümeti'nde İçişleri Bakanı olmaması ve bu görevi de Fethi Bey'in üstlenmiş olması, Cumhuriyet'in ilânına doğru atılan ilk adımdı. Neden böyle yapıldığına dair doyurucu bir açıklama olmadığı gibi, Fethi Bey'in 24 Ekim'de İçişleri Bakanlığı'ndan istifasının da ciddî bir gerekçesi yoktu. Amaç, "Büyük Millet Meclis Hükümeti" sisteminin zaafını bahane ederek rejim değişikliği yapmaktı.

Büyük Millet Meclisi açıldığında, yürütmeyi de üstlendiği için

Ankara'da çıkan Yeni Gün gazetesi. 30 Ekim 1923 tarihli nüshasında hükumetin yeni şekli olan cumhuriyet idaresini müjdeliyor.

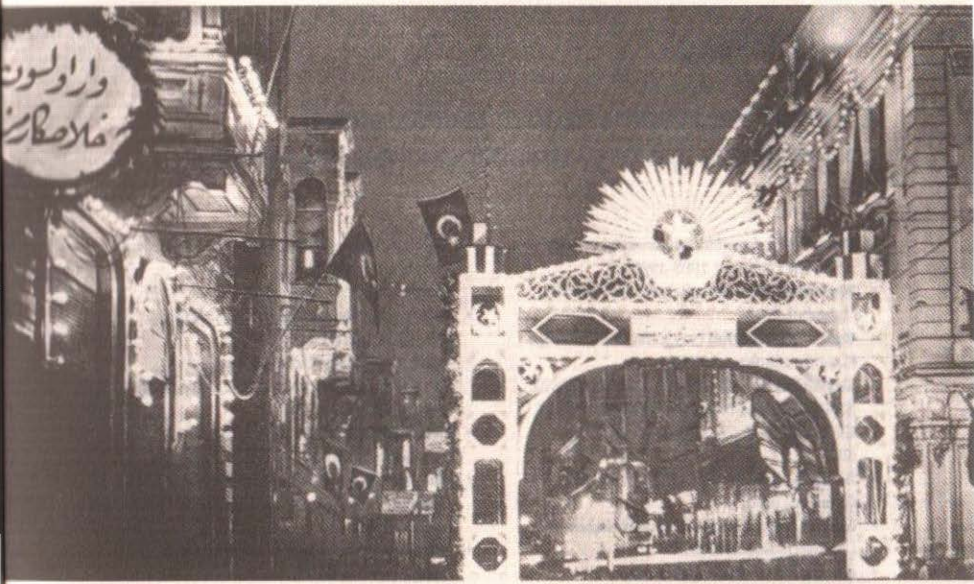

adlarına "İcra Vekili" denilen bakanlar, Meclis'in genel oyuyla ve tek tek seçiliyorlardı. Oyların birçok aday arasında bölünmesi nedeniyle seçim süreci bazen çok uzayabiliyor, bazen de Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın istemediği kişiler bakan seçilebiliyordu. Bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa'nın önerisiyle bu sistemden vazgeçildi. Bakanlar, yine Meclis'in genel oyuyla, ama Meclis Başkanı'nın göstereceği üç aday arasından seçilecekti. 1921 sonlarına doğru bakanların hep Mustafa Kemal Paşa'ya yakın kişiler arasından seçildiğinin en nihayet farkedilmesi üzerine eski sisteme geri dönülmek istendi. Mustafa Kemal Paşa'nın aylarca direnmesi sayesinde eski sisteme ancak 1922'nin Temmuz ayında dönüldü. II. Büyük Millet Meclisi açıldığında da yürürlükte olan sistem buydu ve neredeyse tamamı Mustafa Kemal Paşa taraftarlarından oluşan Meclis, Fethi Bey'in yerine bir türlü yeni bir İçişleri Bakanı seçemedi! Çözüme, ancak cumhuriyet ilân etmekle kavuşulabilecekti.

Yukarıdaki satırlarda, Türkiye'de bir cumhuriyet rejimi kurul-

ması yolunda harcanan çabalardan ve buna engel olabilmek için sarfedilen emeklerden söz edildi. Ama bu öyküde yer alanların neden cumhuriyet istedikleri ya da istemedikleri konusuna değinilmedi. Böylelikle de, ulusal egemenliğin bir kez sağlanmasından sonra cumhuriyetle meşrutiyet arasında bu kadar tutku yatırımına neden olabilecek ne tür bir fark olduğuna ilişkin bir çözümleme yapılmadı. Bu tercihin bir nedeni, söz konusu çözümlemeyi başka bir yazıya bırakma arzusudur. Diğer ve kanımızca daha ivedi olan bir neden de, okullarımızda okutulan genelgeçer tarih derslerinin, daha çok siyasî tarih ağırlıklı olmalarına karşın, siyaset sahnesindeki bütün aktörlerin sesine eşit derecede kulak vermemesidir.

Bu zaafın en göze batar biçimde ortaya çıktığı alan, Türkiye'de Cumhuriyet ilân edilmesiyle en radikal evresine ulaşan Türk Devrimi'nin siyasi tarihidir. Bu tarih, siyaset sahnesine özgü belirleyici öğelerden biri, ama yalnızca biri olan diyalektiği tümüyle unutarak, bir grup tarihî aktörün yer aldıkları süreçlerin en başından itibaren en ince ayrıntısına kadar belirlenmiş programlarını uygulamalarının öyküsünü anlatır. Halbuki hiçbir devrim, bittiği gibi başlamamıştır. Amerikan Devrimi'ni başlatanların amacı, vergi verdikleri Britanya Parlamentosu'nda temsil edilmek, ne kadar vergi vereceklerine ilişkin kararların alınma sürecinde söz sahibi olmaktı. İsyan sırasında öyle dinamikler gelişti ki, birkaç yıl sonra bağımsız bir Amerika Birleşik Devletleri çıktı ortaya. Fransız Devrimi'ni başlatanlar da, ülkelerini İngiltere'ye benzetmek, yani parlamentolu bir krallıkla yönetilmek, soylulardan da, tıpkı İngiltere'de olduğu gibi, yıllık gelirleriyle orantılı olarak vergi almak istiyorlardı. Kral ve Fransız soylularının çoğunluğu İngiliz muadillerine benzemeyi kendilerine yediremeyince işler karıştı ve kan revan içinde Cumhuriyet'e geçildi. Ülkemizde de Cumhuriyet'e geçişle yeni bir ivme kazanan süreç, 1919 yılında Meşrutiyet'e dönüş çabasından ibaretti ve bu amacında başarıya ulaşmıştı. Ekim ayında başlayan III. Meşrutiyet'in 16 Mart 1920 müdahalesiyle sekteye uğraması sonucunda Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi ise, farklı bir yapısı olmakla birlikte, Meşrutiyet'in sona erdiği anlamına gelmiyordu. Ama

Cumhuriyet'in ilanından bir yıl sonra düzenlenen ilk kutlamalarda ışıklı taklarla ve bayraklarla süslenmiş İstiklal Caddesi.

bu durumun, ancak 1921 yılının ortalarına kadar böyle sürdüğünü söyleyebiliriz. Buradan hareketle 1923'te Cumhuriyet'e doğru yönelinmesinde, hiç kuşkusuz, cumhuriyet yönetimini çok daha erken tarihlerde benimsemiş olanların iradesi belirleyici olmuştur. Ancak, Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in de, İngiliz usulü bir anayasalı monarşiyi sineye çekememesi ve meşrutiyetçilerle mücadelesinde hırsına kapılması nedeniyle, devrimin bu yönde gelişmesine azımsanamayacak bir katkısı olmuştur.

KAYNAKÇA

Cumhuriyetin ilanına uzanan tarihsel süreci anlayabilmek için başvurulabilecek bazı kaynak eserler

- **Sina Akşin**, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele* (İstanbul, 1983-1992).
- **Mustafa Kemal Atatürk**, *Nutuk*, 2. baskı (İstanbul, 1934).
- **Bekir Sıtkı Baykal** (yay.), *Heyet-i Temsiliye Kararları* (Ankara, 1974).
- **Tevfik Bıyıklıoğlu**, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Yapısı ve İhtilalci Karakteri", *Belleten*, XXIV, 96(1960): 637-663.
- **Ali Birinci**, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası* (İstanbul, 1990).
- **Mithat Şükrü Bleda**, *İmparatorluğun Çöküşü* (İstanbul, 1979).
- **Ahmet Demirel**, *Ali Şükrü Bey ve Tan Gazetesi* (İstanbul, 1996).
- **Ahmet Demirel**, *Birinci Mecliste Muhalefet. İkinci Grup* (İstanbul, 1994).
- **Yücel Demirel** (yay.), *Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü* (İstanbul, 1991).
- **Kâzım Nâmi [Duru]**, "Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu", *Anadolu terbiye mecmuası*, 5(1338): 129-132.
- **Erol Şadi Erdinç**, "Kanun-ı Esasi Ta'dilleri (1908-1918)", *Bilgi ve Bellek*, 4(2005): 56-73.
- "Eşi Hayriye Hanım Talât Paşa'yı Anlatıyor", *Yakın Tarihimiz*, II(1962): 193-195.
- **Michael M. Finefrock**, *From Sultanate to Republic: Mustafa Kemal Atatürk and the Structure of Turkish Politics, 1922-1924*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton Üniversitesi, 1976.
- **Ahmet İzzet [Furgaç]**, *Feryadım*, haz. Süheyl İzzet Furgaç ve Yüksel Kanar (İstanbul, 1992-1993).
- **Ziya Gökalp**, *Makaleler VII* (Ankara, 1982).
- **Tarık Mümtaz Göztepe**, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, 2. baskı (İstanbul, 1994).
- **Süleyman Necati Güneri**, *Hatıra Defteri*, haz. Ali Birinci (İstanbul, 1999).
- **Hüseyin Kâzım Kadri**, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, haz. İsmail Kara (İstanbul, 1991).
- **Uluğ İğdemir** (yay.), *Sivas Kongresi Tutanakları* (Ankara, 1969).
- **Mazhar Müfit Kansu**, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber* (Ankara, 1966-1968).
- **Kâzım Karabekir**, *İstiklâl Harbimiz*, 2. baskı (İstanbul, 2008).
- **Rauf Orbay**, "Rauf Orbay ve Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, II-III (1962).
- **Charles Personnaz**, *Venizélos. Le fondateur de la Grèce moderne* (Paris, 2008).
- **Alfred Rawlinson**, *Adventures in the Near East 1918-1922* (Londra, 1923).
- "Refet Paşa'nın gazetemize beyânâtı", *Akşam*, 2 Mayıs 1340.
- **Lütfi Simavi**, *Sultan Mehmed Reşad'ın ve halefinin sarayında gördüklerim* (İstanbul, 1340).
- **Ziya Şakir [Soku]**, *Mahmut Şevket Paşa* (İstanbul, tarihsiz).
- **Mete Tunçay**, "1293 Kanun-u Esasîsi'nin Son Tâdilleri", *Kanun-u Esasî'nin 100. Yılı Armağan* (Ankara, 1978), s. 249-255.
- **Faik Reşit Unat**, "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Kuruluşuna ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, I, 1-2(1941): 3-9 ve 83-90.
- **Halit Ziya Uşaklıgil**, *Saray ve Ötesi* (İstanbul, 1940-1941).

Cumhuriyet'in II. Meşrutiyet'te başlayan öyküsü mutlu sona erinceye kadar bir çok badire atlattı. Zaten başlangıçta da, siyasal seçkinler arasında çoğunluğun istediği bir sistem değildi. Ancak Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in Meşrutiyet'e son vermesiyle yaygınlaşabildi. Ama bu bile çoğunluğun fikri olması anlamına gelmiyordu. Daha sonra ise meşrutiyetçilerle Sultan'ın birkaç kez barışma olasılığı belirdi. Bundan sonra, sahneye bir de Hilâfet Devleti olasılığı çıktı. Ama cumhuriyetçilerin başındaki Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele çabasının da önderi olarak kazandığı meşruluğun ağırlığını koydu ve Cumhuriyet'in ilanını sağladı.

#tarih

dergisinin ücretsiz ekidir.